

SPORAZUM ILI NESPORAZUM? SRPSKO PITANJE U BANOVINI HRVATSKOJ (1939.–1941.)

Krešimir Regan, Naklada Breza, Zagreb 2019., 395 str.

Nova knjiga povjesničara i leksikografa Krešimira Regana tematizira odjek Sporazuma Cvetković-Maček, potpisanog 26. kolovoza 1939., među srpskim političkim akterima na teritoriju Banovine Hrvatske. Sklopljen je između vođe Seljačko-demokratske koalicije (SDK) Vladka Mačeka i predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije te vođe Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) Dragiše Cvetkovića, koji je nastupao uz blagoslov kneza Pavla Karađorđevića. Sporazumom je uspostavljena Banovina Hrvatska kao političko-teritorijalna jedinica s visokim stupnjem autonomije prema središnjoj vlasti, te je ujedno postavljen pravni temelj za proces preustroja unitarne i centralističke Kraljevine Jugoslavije u federalnu državnu zajednicu. Odnos Srba i Hrvata kao najbrojnijih naroda u Kraljevini bio je ključno političko pitanje za njenu budućnost te je imao odjek u čitavoj državnoj zajednici. Iako je najveći dio hrvatskih političara reagirao oduševljenjem na vijest o uspostavi Banovine kao priznanju narodne individualnosti Hrvata u Kraljevini, političke institucije, stranke i udruge, pretežito srpskoga predznaka, kao i svećenstvo Srpske pravoslavne crkve na teritoriju Banovine Hrvatske, oštro su se podijelili oko pitanja podrške novonastaloj situaciji. Dio ih je podupirao Sporazum, a dio ga negirao te su organizirali protubanovinski i protusporazumski pokret pod krilaticom »Srbi na okup«. Ta je situacija potrajala sve do državnoga udara uoči invazije sila Osovine na Kraljevinu 1941.

Nakon uvodnoga dijela u kojem potanko izlaže metode i ciljeve istraživanja te upućuje na neke od izazova i paradoksa povezanih s pokušajem stabilizacije Kraljevine Jugoslavije putem Sporazuma, autor donosi kratak pregled političkih prilika u Kraljevini uoči uspostave Banovine Hrvatske te dotadašnjega odnosa prema nacionalnom pitanju. Potom piše o sadržaju Sporazuma te o ulozi i motivima Pavla Karađorđevića i Dragiše Cvetkovića pri potpisivanju istog. Ukazuje na činjenicu da je dogovor SDK i službenoga Beograda omogućio opstanak JRZ-a na vlasti te ujedno izazvao negodovanje velikoga broja (pretežito) srpskih političkih grupacija, uključujući beogradski Srpski kulturni klub, zagrebačko društvo »Krajina«, ali i nekih organizacija Slovenaca i bosanskohercegovačkih muslimana, kao i članova ustaškoga i komunističkoga pokreta. Slijedi pregled općih obilježja Banovine Hrvatske i politič-

kih ideologija u međuratnoj Jugoslaviji te njihovih nositelja. Autor prepoznaje tri vodeće ideologije – jugoslavenski centralizam-unitarizam, jugoslavenski federalizam i velikosrpstvo – u sklopu kojih su se razvila četiri modela rješenja unutrašnjopolitičke krize u Kraljevini: integralistički, velikosrpski, federalistički i separatistički. Političku podjelu među banovinskim Srbima prikazuje kao podjelu između pristaša federalističke i centralističko-unitarističke ideologije s jedne te velikosrpske s druge strane. Potom tematizira temeljne političke dokumente međuratne Jugoslavije: Ustav (1931), Sporazum Cvetković-Maček, Uredbu o Banovini Hrvatskoj te uredbu kojom su njeni propisi prošireni (1939) i Nacrt Uredbe o organizaciji Srpske zemlje (1940), kao i glavne srpske političke čimbenike na prostoru Banovine Hrvatske: Srpsku demokratsku stranku (SDS), JRZ, Udruženu opoziciju (UO), Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS), društvo »Krajina«, Srpski kulturni klub, Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije i Srpsku pravoslavnu crkvu. Zbog njihova slabog utjecaja na razvoj srpske politike u Banovini Hrvatskoj, autor ne razmatra Ljotičev »Zbor«, Jadransku stražu, Narodnu obranu i slične manje skupine.

Glavnina knjiga, poglavlje *Sporazum ili nesporazum?*, nazvana je prema članku objavljenom u *Srpskom glasu* koji ponajbolje dočarava novonastalu političku situaciju u Kraljevini nakon uspostave Banovine Hrvatske. Autor tumači kako Sporazumom nije okončano Hrvatsko pitanje jer se njime nametnulo novo pitanje, ono srpske jedinice unutar Kraljevine te njezina teritorijalnog opsega, kao i problem rješavanja nacionalnih pitanja ostalih naroda u sklopu Kraljevine. Autor zatim analizira pobornike reforme, među kojima SDS, dijelove JRZ-a, UO-a i JNS-a, nezavisne liste direktora tvornice u Borovu Tome Maksimovića i dio svećenstva Srpske pravoslavne crkve (krugovi na visokim položajima u odborima Hrvatskoga narodnog zastupstva i Sabora), te njihove političke djelatnosti nakon sklapanja Sporazuma i odnose s drugim političkim akterima u Banovini Hrvatskoj. Potom na isti način pristupa protivnicima reforme, društvu »Krajina«, Srpskom kulturnom klubu, Savezu Sokola Kraljevine Jugoslavije (posebno u župama Mostar, Šibenik-Zadar i Split-Knin), dijelovima JRZ-a, UO-a i JNS-a (tzv. Savska grupa) te dijelu svećenstva Srpske pravoslavne crkve (ponajviše u Bosanskoj Posavini). Zaključuje da je SDS, usprkos nekim nesporazumima s koalicijskim partnerom, HSS-om, očuvao SDK i na državnoj i lokalnoj razini te, uz pomoć tijela banske vlasti, gotovo u potpunosti uništio političku bazu svih drugih srpskih stranaka u Banovini Hrvatskoj, i to putem masovnih otpuštanja, premještanja ili umirovljenja velikoga broja članova i simpatizera drugih srpskih stranaka, kao i toleriranjem terora koji je Hrvatska seljačka zaštita provodila na terenu. Usto, djelovanjem visokih dužnosnika na terenu, održavanjem brojnih političkih skupova i konferencija te osnivanjem novih stranačkih ogranaka i reorganizacijom starih, SDS je snažno lobirao za unutarjopolitičke reforme u duhu Sporazuma te za politiku hrvatsko-srpske sloge u Banovini Hrvatskoj i Kraljevini Jugoslaviji. Uspjeh njegove politike potvrđen je i premoćnom pobjedom

na općinskim izborima sredinom 1940. Iako se SDS služio nedemokratskim metodama prije i u vrijeme izbora, autor ističe da su takve metode odgovarale onima drugih tadašnjih jugoslavenskih stranaka. Međutim, smatra da se neutraliziranjem djelovanja svih oporbenih srpskih stranaka nije uspio spriječiti revanšizam SDK nad osobama koje su služile prethodnim režimima, što je dovelo do jačanja protusporazumskih i protubanovinskih snaga, koje su zastupale srpsku velikodržavnu ideju te okupljale pristaše pod krilaticom »Srbi na okup«. Autor analizira i odjek Sporazuma među pristašama JRZ-a kao najjače političke stranke u Srbiji, uključujući njen raskol na Cvetkovićevce (reformiste) i Stojadinovićevce (unitariste), zaključujući da, iako su prethodni zadržali prevlast u stranki, oni su izgubili velik broj pristaša među banovinskim Srbima, koji su novi prostor za djelovanje našli u raznim udrugama građana. Potom se osvrće na Cvetkovićev propali pokušaj ujedinjenja svoje stranke i svih srpskih radikala s namjerom mobiliziranja srpskih političkih snaga po uzoru na HSS, koji ga je potaknuo da izgubljene glasove nadoknadi stvaranjem zajedničkih izbornih lista s nositeljima protusporazumske i protubanovinske politike u Banovini Hrvatskoj, nastojeći ih pridobiti planom o stvaranju »krunje« velike Srbije pod nazivom »Srpske zemlje«.

Opisan je i način organizacije i djelovanja protubanovinskih i protusporazumskih snaga čiji je cilj bilo uspostavljanje velike Srbije koja bi uključivala dio teritorija Banovine Hrvatske sa srpskom većinom. Te su aktivnosti obuhvaćale politička okupljanja srpskih nacionalnih društava i nositelja protusporazumske i protubanovinske politike, osnivanje kotarskih organizacija i regionalnih tzv. akcionih odbora, agitaciju putem glasila i listova (*Srpska riječ*, *Nova srpska riječ*, *Srpski glas* i dr.), prikupljanje potpisa za odvajanje kotareva sa srpskom većinom iz Banovine Hrvatske, te poticanje osnivanja oružanih organizacija za obranu srpstva (posljednje je dijelom bio odgovor na nastojanja za preoblikovanjem Hrvatske seljačke zaštite u vojno-redarstvenu silu). Kao najglasnije i najradikalnije kritičare Sporazuma ističe društvo Srpski kulturni klub, koje je osnovala srpska intelektualna, gospodarska i politička elita, a otvoreno je djelovalo na radikalnoj velikosrpskoj političkoj platformi. Autor smatra da je sukob između protivnika i pristaša Sporazuma znatno oslabio politički položaj banovinskih Srba u cjelini. Usprkos tome, kao i velikom porazu na općinskim izborima, kampanja okupljanja Srba u jedinstvenu političku formaciju nastavila se te je kulminirala državnim udarom i oružanim svrgavanjem kneza Pavla i vlade Cvetković-Maček u ožujku 1941.

Iako su se temom nositelja protubanovinske politike već bavili drugi povjesničari (Ivan Jelić, Ljubo Boban, Fikreta Jelić-Butić, Drago Roksandić, Mirko Valentić, Zdravko Dizdar, Mihael Sobolevski, Jovan Marjanović, Ljubomir Dimić), vrijedi istaknuti da je *Sporazum ili nesporazum?* prva knjiga koja uključuje analizu posljedica Sporazuma »na terenu« te njegova utjecaja na oblikovanje političkih stajališta na-

roda u granicama Banovine. Autor na sustavan i pristupačan način dokazuje da je politika velikoga broja većinski srpskih političkih aktera bila u potpunom neskladu sa službenom državnom politikom zasnovanom na Sporazumu i pretvorbi Kraljevine Jugoslavije iz unitarne u složenu državnu zajednicu. Usto jasno prikazuje kako je SDK iskoristio političku rascjepkanost svojih srpskih suparnika s ciljem uništenja stranačke infrastrukture svih ozbiljnih političkih suparnika na području Banovine, što je za posljedicu imalo grupiranje nositelja protubanovinske i protusporazumske politike na velikosrpskoj političkoj platformi pod vodstvom srpske intelektualne, političke i gospodarske elite, među kojima mnogo bivših članova JNS-a i JRZ-a, kao i stvaranje njihovih oružanih postrojbi, dobrim dijelom popunjenih bivšim pripadnicima zabranjenih četničkih organizacija. Tako je, paradoksalno, Sporazum Cvetković-Maček, namijenjen stabilizaciji Kraljevine Jugoslavije, zapravo postao uvertira u proces njezine dezintegracije.

BORIS BLAŽINA

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.